

TL 1055 Hakas Türkçesi-I Ders 1: Hakas Alfabeti ve Yazı Tarihi (1)

Prof.Dr. GülsümKILLI YILMAZ

Hakas Türkçesi, başlıca Rusya Federasyonu içinde bulunan Hakasya Cumhuriyeti'nde, Krasnoyarsk Bölgesi ve Tuva Cumhuriyeti'nde yaşayan Hakaslar tarafından konuşulan, Türk lehçe sınıflandırmasında **Kuzey-Doğu** ya da **Sibirya** grubu olarak adlandırılan lehçe grubu içinde yer alan bir Türk lehçesidir. Hakasların Rusya Federasyonu içinde genel nüfusu 72.959 kişidir (2010)

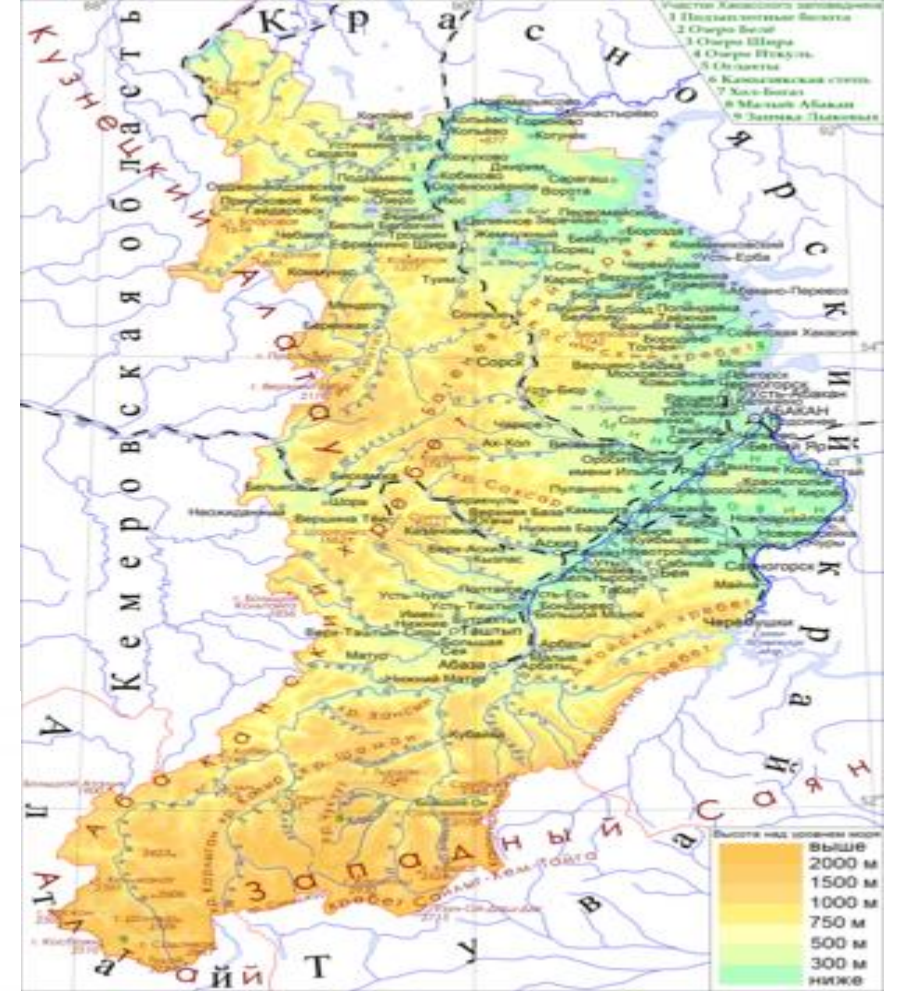
powered by

 PIKTOCHART

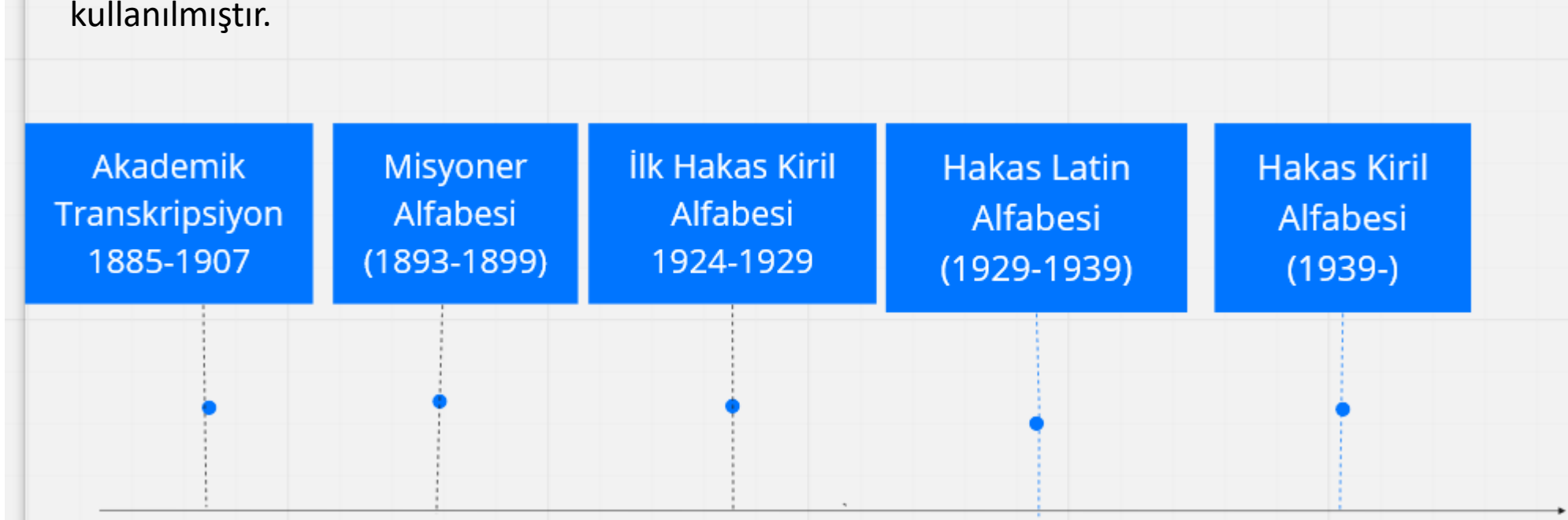
Batıda Kemerovo Bölgesi, güneyde Altay Cumhuriyeti, güney ve güneydoğusunda Tuva cumhuriyeti kuzey ve doğusunda ise Krasnoyarsk bölgesi ile çevrili bulunan Hakas Cumhuriyeti'nde yaşıyan Hakasların nüfusu 63.643 kişidir (2010). Hakasya nüfusunun yaklaşık olarak %12'sini oluştururlar.

Hakas Türkçesi/Hakasça Rusça ile birlikte Hakasya Cumhuriyeti'nin **resmi devlet dilidir**. Rusya Federasyonu içinde Hakasçayı konuşanların sayısı 42.604 kişidir.

Hakas Türkçesinin günümüzde dört ağzı olduğu kabul edilir: **Kaç, Sagay, Şor ve Kızıl**. Hakas edebi dili **Kaç ve Sagay** ağzlarına dayanır.

Hakasları oluşturan boylar (Kaç, Sagay, Koybal, Beltir, Kızıl, Şor) 1922 yılından itibaren ulusal bir idari yapı ve yazı dili çevresinde birleştirilmiştir. Hakas Türkçesi bir yazı dili olarak kurulmadan önce, Hakas ağızlarının yazıya geçirilmesi için Kiril esasındaki **Misyoner Alfabeti (1893-1899)** ve **Akademik Transkripsiyon (1885-1907)** kullanılmıştır.

Misyoner alfabesi misyonerlerin kaleme aldığı az sayıdaki dini içerikteki eserde kullanılırken akademik transkripsiyon W.Radloff ve N.F.Katanov gibi bilim adamlarının derlemelerinin yazıya geçirilmesi için kullanılmıştır.

W.Radloff
(1837-1918)

N.F.Katanov
(1862-1922)

"РАДЛОВСКИЙ" АЛФАВИТ

А а	Кк	Т т
ω	Кк	Д д
Ä ä	Х х	Ч ч
ö	Б б	Ц ц
Е е	Г г	Ц ц
Э э	ґ	З з
О о	Ь ь	С с
Ö ö	ҕ	З з
Ө ө	Һ һ	Ш ш
Ө ө	Ң	Ж ж
Ы ы	Ј ј	П п
ы	Ј ј	Б б
І і	Ј ј	б
І і	Н н	Ф ф
У у	Р р	В в
Ў ў	Л л	W w
ў	Л л	М м

- Ам Кан Мәргәнә пазыр-чадыр,
Алтын Аира пазыр-чадыр.
908 «Тагга сыхсаң тајаң полаин!
«суға кірсаң чөлөгүң полаин!
«тостың кады туған полаин?
«торғудаң пұкүї полаин!
«Алтын Торғаї кызың пар!
910 «кудалап чарым аны,
«Алтын Торғаї кызыңны
«мә пәріп чадырзыңма?»
Пәр чадыры Алтын Аїра.
Алтын Аїра ал-чадыр.
915 «Чә, нанңы, мән ам нанаин!»
««Нан, нанңым!»» Кан Мәргән айтты.
Алтын Чылыс «Нанаин» ок тәдїр,
ікі адын апарды,
ікі нанңы атка мұндурды,
920 ікі нанңы нандылар.
Алыш төрөн Кан Мәргән
каттымына Алтын Чүстүк
ікәбәзі чурттап калды.
Чағыстан калған Кан Мәргән
925 ары пәрі парбады.

IV. Алтын Таїқы.

- Ебі толтра ес пар,
чазы толтра мал пар,
таскы аскан чон пар,
када туған пәңәзі пар.
3 Кан Арыг пәңәліг
үс кулактыг ағ ої аттыг
Алтын Таїқы чурттап чадыр.

1921-1922 yıllarından itibaren Hakas yazı dilinin kurulması için Hakas alfabesinin oluşturulması çalışmaları başlamış, 24.06.1924'te Hakas yazısını oluşturmak üzere bir komisyon oluşturulmuş, Bu komisyonda G.İ. İtigin, K.K. Samrin, S.İ. Kuzurgaşev, K.S. Todışev, P.T. Ştıgaşev, M. Kişteyev, M.İ. Raykov gibi dönemin aydınları yer almıştır.

1924 yılı Kasım ayında alfabe çalışmaları sonuçlanmış, ilk olarak çeşitli okul kitapları yayımlanmıştır.

1929 yılında tüm diğer Türk halkları gibi Hakaslar da Latin alfabesini kullanmaya başlamışlardır.

Alfavit.

A a B b C c Ç ç D d
A a, B b, C c, Ç ç, D d,

Ə ə F f G g O o I i
Ə ə, F f, G g, O o, I i,

J j K k L l M m N n
J j, K k, L l, M m, N n,

ŋ ŋ O o Ө ө P p R r S s
ŋ ŋ, O o, Ө ө, P p, R r, S s,

Ş ş T t U u V v X x
Ş ş, T t, U u, V v, X x,

Y y Z z Ʒ Ʒ Ъ ъ Ы ы
Y y, Z z, Ʒ Ʒ, Ъ ъ, Ы ы,

Материал для чтения и доклада.

Bel'tyrekova Ol'ga mal öskirer usyn kyresce.

Tastyp-Piltiri aal sovedindegi „Хьзы Танçul“ kolxosta cilen pol'yr Bel'tyrekova Ol'ga toq'ynca. Ol anda 1931 сыдаң сықара cilen polca.

Ol rozьny toq'yzьna maңat xaјca (xaјadyr). Pастaqь сыllarda Bel'tyrekova Ol'ga cazy brigadazьnyң brigadirь pol'yr toq'ynqan.

1936 сыlda kolxostьny iиң otvettig toq'ystarynyң p'irsiri—MTF-ny ustap-parca. Ol toq'yzьn caxsy itken сыltanda 1935 сыnyң syt p'irer paза it p'irer plannaryn stogьnyң alьnynda toldыр-salqannar.

Bel'tyrekova rozьny toq'yzьn maңat xaјьp, mal arazьnda toq'yn-catxan k'izd'lerniң arazьnda toq'ьs araryp, olarnың kysteriң orta yles-tir-salqan.

Kirek andaq polqan usyn, mal arazьndaqьlarnың polqanьla rozьny toq'yzьn p'irir, aly tyң caxsy itce.

Bel'tyrekova Ol'ga, 1936 сыlda ulamox maңat toq'ynarqа, mal-larynaң p'idee pas xoratpasxa, ciit malny 100 protsentee öskir-pa-rarqа tir rozьna andaq ovezatel'stva alca.

(„Хьзы aal“ 21 № 1936 с.)

Rusça sözcüklerin yazımı ile ilgili meseleler ve Latin alfabesinin Rusça öğrenmeyi zorlaştırması gibi gerekçelerle 1939 yılında tekrar Kiril alfabesi temelindeki alfabeye geçilmiştir. 3 Mart 1939 yılında kabul edilen ve 36 işareten oluşan alfabe bugün kullanılan Hakas alfabesinin temelini oluşturmaktadır. 1939 yılında kabul edilen alfabede Hakas Türkçesine özgü sesleri gösteren *i /i/* , *ƒ /ğ/* ve *ч /c/* işaretleri bulunmuyordu.

Bu alfabenin 1946, 1953, 1962 yıllarında revize edilmesiyle bugün 39 işareten oluşan Kiril esasındaki Hakas alfabesi ortaya çıkmıştır.

ХАКАССКИЙ АЛФАВИТ

Аа	Бб	Вв	Гг	ƒ	Дд	Ее
Ёё	Жж	Зз	Ии	Іі	Йй	Кк
Лл	Мм	Нн	н	Оо	Ӗӧ	Пп
Рр	Сс	Тт	Уу	Ӧӧ	Фф	Хх
Цц	Чч	ч	Шш	Щщ	ь	Ыы
		Ь	Ээ	Юю	Яя	

39 işaretten oluşan Hakas alfabesinde bulunan 6 işaret Hakas Türkçesine özgü sesleri işaret ederken, geriye kalan işaretlerin tamamı Rus alfabesi ile ortaktır.

Аа Бб Вв Гг **Ғғ** Дд Ее Ёё Жж Зз Ии **Іі** Йй Кк Лл
Мм Нн **Ңң** Оо **Ӗӗ** Пп Рр Сс Тт Уу **Ӱӱ** Фф Хх Цц
Чч **Ҷҷ** Шш Щщ Ъъ Ыы Ьь Ээ Юю Яя

- Bu alfabede genel olarak her bir işaret bir foneme denk gelir.
- Sadece incelik işareti */nimzax tanığ*[ь] ve kalınlık işaretinin */xatığ tanığ* [Ъ] işaretlerinin bir ses karşılığı yoktur.
- Dört işaret ise çift sesi işaret eder: e /ye/, ë /yo/, ю /yu/, я /ya/.
- /e/ sesini işaret eden iki harf vardır: e /e, ye/ ve э /e/. [e] işareti sözcüklerin başında /ye/ şeklinde okunurken sözcüklerin içinde /e/ şeklinde okunur. /e/ sesinin sözcük başında bulunduğu az sayıda sözcükte ise kelime başı /e/ - э işareti ile yazılır.

Аа Бб Вв Гг **Ғғ** Дд Ее Ёё Жж Зз Ии **Іі** Йй Кк Лл
 Мм Нн **Ңң** Оо **Ӗӧ** Пп Рр Сс Тт Уу **Ӱӱ** Фф Хх Цц
 Чч **Ҷҷ** Шш Щщ Ъъ Ыы Ьь Ээ Юю Яя